

Професор Александър Балабанов като класически филолог¹
Георги Михайлов

Да се засегне поотделно една или друга страна на личността и дейността на Александър Балабанов, ще ни доведе не до подчертаване, а до обедняване до известна степен на портрета на тази сложна натура, в която всичко тъй сложно е преплетено. Но все пак, както при художеството, при всеки има някакъв основен тон, с който другите тонове трябва да се съобразяват, и този основен тон у Александър Балабанов беше класическата древност, и то преди всичко гръцката, и то най-вече класическият ѝ период. Александър Балабанов заживя с нея още от най-ранна младост и те си допаднаха, като че ли тя беше създадена само за да може да се изяви той чрез нея. Когато многоликият Балабанов – а той беше не само „човекът с две лица“, както тъй хубаво го характеризира неговият съвременник проф. Михалчев, но със сто лица! – когато, казвам, многоликият Балабанов говореше и пишеше за друго, той говореше и пишеше за класическата древност, осмисляше нещата чрез нея, не просто така, като поза – вижте ме колко много знам, или пък защото знам това, което другите не знаят или малко го знаят, а защото имаше този проникновен поглед да намира връзка между нещата и явленията в развитието на европейската култура, чийто корен е древноелинската.

За Александър Балабанов можем да кажем, че е вече историческа категория. Той принадлежи на едно време, с чиято култура органически е сроден и затова чрез него можем да разберем по-добре Балабанов, а и чрез Балабанов можем да разберем по-добре това време.

Всъщност Александър Балабанов започна живота си едновременно през две епохи: роди се точно когато България се освободи, но родното му място Щип остана под робство, така че до своето юношество, до 13-годишна възраст, живее в предосвобожденската епоха в земя, където възрожденският дух продължава, както би казал сам Балабанов, да „живее и дее“.

Този дух у Балабанов не угасна. Дошъл в свободна България, той се озовава в по-друга обстановка. Тук, в София, той записва класическия отдел на I мъжка гимназия и това определя целия му живот – каквито и лутания и изкушения да му се явят по-нататък, Балабанов не напусна този свят. След гимназията бива пратен като стипендиант в Германия да следва пак класическа филология и завършва с докторската дисертация „Общественото положение на гръцката жена“ – първия труд, който се яви по този въпрос.

Балабанов се оформя като класически филолог във време, когато Европа се зашемети от капитални открития. Не много отдавна, преди двайсетина години, Шлиман е разкопал Троя, после Микена и Тиринс (результатите публикувани 1874, 1878, 1886), а през 1900 г. Артур Еванс започна да разкрива критската култура. Вместо да се

¹ Слово, произнесено от проф. Г. Михайлов на възпоменателното събрание по случай стогодишнината от рождението на проф. Ал. Балабанов, устроено от Софийския университет и Съюза на писателите на 26 февруари 1979 г. в аудитория 65 на Ректората под председателството на акад. Вл. Георгиев, с втори доклад на проф. Тодор Боров, „Ал. Балабанов – личност и дело“, и с рецитации на произведения на проф. Балабанов от н. а. Славка Славова.

наместят, представите се объркаха и обърнаха. От един романтизъм, за който Омир беше или приказка – и най-вече приказка, – или просяк-рапсод без каквато и да е оригиналност, сега светът се хвърли в неговата противоположност – да вижда у Омир само история, което беше пак нещо като историческа романтика. И Омир, и всичко свързано с Омир се подлагаше на преценка, на преосмисляне, на ново изучаване, защото действително нещо качествено ново дойде, с което науката не можеше да се справи изведнъж, пък и още не се е справила – достатъчно е да прочетем не много отдавна излязлата статия на Джон Чадуик, сътрудник на Майкъл Вентрис в разчитането на микенското писмо Б, „Кои са били дорийците?“², за да разберем колко науката по някои от тия въпроси още се лута. Поради това Балабановата епоха носеше нещо от традиционния романтизъм, повлиян от идеите на Винкелман за „благородната простота и спокойното величие“ в гръцкото изкуство, които идеи продължаваха да живеят чрез творчеството на един Гьоте, да кажем, а, от друга страна, науката за древността беше вече поставена на здрави основи като положителна наука и имаше друго отношение към историческите явления. Нейните методи са истински научни методи, но материалът беше такъв, че не можеше всичко да се тури в ред – а и такива смайващи открития! В тази сложна обстановка на преценка на класическите ценности за една от най-важните епохи, където е коренът на гръцката култура – преобладаващата и Омировата епоха, а с нея всичко последвало е свързано, Александър Балабанов със своя верен усет намери свой път и си изработи свое отношение към класическото наследство и то не без някаква определена цел, просто като учен, един от многото, а съвсем конкретно и действено с оглед на интересите на българската действителност.

Александър Балабанов беше влюбен в гръцката класика, без да подценява римската, като отдаваше на всяка от тях своето и в тази негова влюбеност имаше нещо романтично, много свежо в допира му с древността, допир ежедневен и ежечасен, превърнал я в органична част на светоусещането и съществуването си. До края на живота си той не можа да се блазира. Но тази влюбеност не му заслепяваше очите и ума и не му попречи – напротив, окриляше го да вижда проблемите като учен със собствено отношение. Да вземем Омировата епоха. Самото ѝ название показва, че основният извор за нея е Омир – по-късно се натрупаха сведения от археологически и друг характер. И понеже на науката трябваша исторически сведения, тя измъчваше Омир да ѝ ги дава на всяка цена и забравяше поезията. Балабанов негодуваше: „Не забравяйте, че Омир е преди всичко поет!“ И действително, ако се търси нещо у Омир, не трябва да се забравя, че го казва поет, и то голям поет. А често и до днес се забравя, за да се открива отново – нали така направи почти съвсем наскоро споменатият вече Джон Чадуик в една своя статия, озаглавена „Бил ли е Омир лъжец?“³

За Балабанов гръцката поезия беше „отливка на живота“. Можем да критикуваме, че не е определено що е отливка и що е живот, но това афористично определение, казвано хиляди пъти, съвсем ясно показва какво смята Балабанов. Но тази отливка на живота не е история, а е поезия. Той заявяваше – и е така, – че Есхил е тенденциозен поет, т. е. че в своите трагедии откликва от свои позиции на обществената действителност – но той е поет! „Аз от нищо друго не разбирам, но от

² John Chadwick, Who were the Dorians? – In: La Parola del Passato, 31, 1976, p. 103-117.

³ John Chadwick, Was Homer a Liar? – In: Diogenes (Montreal), 77, 1972, p. 1-13.

едно разбирам: от литературата – аз живея с нея!“ ми каза веднъж, когато се беше разярил от един литературен случай у нас. И това е самата истина. Той не робуваше на догми и това вярно усещане на литературата го водеше вярно между сцилите и харибдите на класическата поезия. За него гръцките поети не бяха отвлечени образи, музейни експонати, а хора живи, с човешки желания, настроения, разочарования, любви и омрази, с които хора живееше и беше приятел, отдавайки всекому своето: велики духове са Есхил и Еврипид, но те не са въобще велики, а единият е велик в едно, другият в друго, според своето време.

Да си представим България в началото на века, когато Балабанов се връща от Германия. Освобождението беше настъпило едва преди 25 години и във всички области на знанието и културата тя се нуждаеше и от много, и от ценно, защото и плевелите бяха много. България се нуждаеше и от действителен контакт и с класическата култура. Балабанов се постара да ѝ го даде. Не че той беше единственият и че с него трябваше да почне всичко от първото начало. Много от нашите възрожденци познаваха повече или по-малко древността, а имаме и големи имена, като Пиколо, Берон, Пърличев, Богоров, Славейков, Нешо Бончев. Но Балабанов беше от това нова поколение с модерно мислене в класическото формиране и дейност. Ако в областта на древната история основите сложи Гаврил Кацаров, ако в езикознанието се яви един Стефан Младенов, за класическата литература като най-ценна еманация на класическия дух като цяло – това беше Балабанов. И понеже беше Балабанов, се изявяваше по балабановски. Не толкова с книги, колкото с по-действените ударни средства на деня – статиите и живото слово. И то с една ежедневна упоритост, която, ако не се дължеше на призвание и не беше свързана с живота на обществото, щеше да изглежда най-малкото странна.

Неговата научна зрелост настъпи рано. 28-годишен той написа едно неувяхващо произведение, „Любовта в гръцката поезия в класическия период“ като първа част от замисленото нашироко изследване „Еволюция на мотивите в гръцката поезия в класическия период“ (1910). 30 години по-късно, през 1939 г., тази зряла и с много достоинства научна работа, забравена в страниците на Годишника на университета, беше издадена като отделна книга под импресионистичното заглавие „Любов и поезия“ и пак засегна дълбоко интереса на културния българин. „Жадувах сам да узная извора на живота на древнеелинската поезия. Особено ме бе засегнал онзи неин странен свят, когато не се е усещал като мотив за поезия една от най-силните прояви на живота – любовта, която иначе във всички векове бе една от най-плодовитите области в самата поезия.“ Със своя усет и вярно проникване и разбиране в гръцката поезия Балабанов стига до изводи, до които стигнаха учени след двайсет и повече години по-късно. Изложението е написано с нерв, с лично участие и дълбока заинтересованост в предмета. Дали при тази книга, както и при другите му писания, ще се съгласим със него във всичко – това е друг въпрос. Сам Балабанов не би искал да се съгласим. А и сам надали би се съгласил със себе си. Но в основното, в най-първото той остава неизменен.

Балабанов трябваше да даде много студии от този вид. Той не само не завърши своята „Еволюция на мотивите“, но и не осъществи в по-големи трудове и други свои идеи. Темпераментът му го повлече, както сам казва, „към други светове“. Най-сполучливата характеристика му направи Симеон Радев: „Балабанов е като някой

човек, който при пожар хвърля каквото има през прозореца.“ Голямата сила на проф. Балабанов бяха статиите. В тях той представяше класическата древност, а също и в предговорите към своите преводи. Едни от тях имат повече или по-малко осведомителен характер, като, да кажем, тези в списание „Художник“ през първото десетилетие на века, и в България това бяха първите компетентно написани работи по старогръцка литература; други са предизвикани от някакъв конкретен повод, а пък в трети класическата древност е предизвикала други мисли или пък други мисли са довели пак до класическата древност, да се покаже нещо важно в нея, което е влязло в човешката култура в една или друга област. Но каквото и да пипне човек, ще познае Балабанов с неговото свое, лично отношение към въпроса. Така той сложи на истински основи и класическата филология у нас и определи нейното място в българската култура. Той защити, наложи и заздрави класическото образование в средните училища и накара просветените умове да му помогнат. Без Балабанов нямаше да има точно това, което има като плодове на тази наука: със своята духовна широта той създаде атмосфера на творчество и напредък, на отрицание на дребнавостта.

Не искам да забравя една малка книжка, която не знам дали попада още пред очите на читател, „История на класическата литература“, появила се през 1914 г. и преиздавана многократно до Втората световна война; написана е със скромната цел да служи на средношколци. Тя обаче беше позната изобщо у нас: и се ползваше с голяма популярност. И тук Балабанов има свое лично отношение към въпросите – като че ли можеше да бъде другояче! – Всичко е казано и кратко, и от ясно по-ясно: какво знаем и какво не знаем и какво мислим или си мислим, че знаем. И до днес тя не е последвана от нещо друго по въпроса, написано от български класически филолог.

Но Балабанов и говореше. Той изнесе десетки и десетки сказки, в които, както и в статиите му по вестници и списания из цялата страна, класическата древност бе една от основните теми или фонът на темите му. Ако говореше, да кажем, за старогръцкия театър, това му даваше повод да говори и за европейския, и за българския театър.

И понеже влязох в театъра, ще продължа с нещо особено важно: преводите му на гръцките трагичи. Още съвсем млад, 18-годишен, превежда Есхиловия „Прометей“ със стих несковаващ мисълта, и с мисъл, нескована от стиха, на хубав български език. Преводът беше преиздаван много и много пъти. Казваха, че имало грешки – като че ли Есхилевият текст е навсякъде точно установен или разбран! Но и грешките в този превод му бяха мили като грешки на младостта и Балабанов не искаше да поправя нещо. В десетилетието между 1910 и 20 година той преведе ред трагедии от Есхил: *Агамемнон*, *Орест*, *Евмениди*; от Софокъл: *Едип цар* и *Електра*; от Еврипид: *Ифигения в Таврида* и *Медея*, като отдаде и нужното и на комедията: Аристофановите *Облаци*, *Жените в народното събрание*, *Ахарняни*. За да се дойде малко по-късно, през 1928 г., до шумното представяне на *Медея* в нов превод във великолепен стих. И за да не напусна преводите му, трябва да припомня, че Балабанов е превел и ред други неща: няколко песни от Омир, като за съжаление не изпълни обещанието си да ни даде цялостен превод, стихове от Алкей, Сафо и други лирици, Платоновия *Федон*, *Езоповите басни*, Теофрастовите *Характери* и още други неща.

По тези преводи са се учили поколения и ако днес ние имаме нещо значително в тази област, то се дължи до извънредно голяма степен на основата и подтика, който

даде Балабанов. И чрез тези преводи наред с другото Балабанов показа и помогна да се превежда на хубав български език, да се влезе в природата на автора, в неговия стил и темперамент. Поради това тези преводи са станали вече литература.

През аудиторията на проф. Балабанов минаха стотици студенти. Отначало, вече 30-годишен, той е хоноруван доцент по история на класическата литература (1909), след това последователно редовен доцент (1912), извънреден професор (1917), а при основаването на специалността класическа филология през 1921 г. редовен професор и директор на института по класическа филология. Пенсиониран беше през 1950 г. Това прави 40 години академична дейност. Аз познавам Александър Балабанов като професор в неговата зряла възраст, когато чух за пръв път лекциите му през 1934 г. и оттогава до смъртта му сме били в постоянно общуване. Неговите лекции също като писанията му са неповторими. Често те бяха диалог с аудиторията, предизвикан от него, за да накара студентите не да кажат какво знаят, но да ги накара да мислят, да се опитат и се научат да разсъждават самостоятелно. Друг път – това се случваше, когато попаднеш на въпрос, който го е особено вълнувал или вълнува в момента – лекцията се превръщаше на откровение и слушателите ги хващаше треска. Упражненията му се отличаваха малко от лекциите, въпреки че тогава студентите имаха малко повече думата: от тях той искаше не само да почувствуват оригинала, но и да намерят еквивалентен превод със всички нюанси, като водеше умело в лабиринтите и капаните и на гръцкия, и на българския език. Върху една дума или израз можеше да говори с часове и обикновено не се напредваше в текста, но студентите порастаха духовно от атмосферата, която се създаваше около пасажа. Но той общуваше със студентите не само в аудиторията, но и навън, постоянно ги събираше около себе си, защото ги обичаше, и мнозина му станаха и останаха приятели за цял живот. Друго такова общуване между професор и студенти в нашия университет аз не познавам.

Минаха вече две десетилетия и половина от неговата смърт и Балабанов почнаха да го забравят дори по-старите, а на младото поколение той вече не е известен. А като си помисля как само насищаше културния ни живот с писанията и словото си и с общуванията си, които не приличаха на писанията, на словото и на общуванията на никого друго, също както оригиналната му фигура, която беше позната на всички и беше заобиколена с вицове и анекдоти! Но дадем ли си сметка за културния ни живот до Втората световна война, разбираме, че той е един от носителите на културата на своето време и че можа да я обогати, защото ѝ даде и класическа култура – нещо, което тепърва ще почне да се оценява и цени. Без Балабанов тя щеше да бъде по-бедна. Защото, както беше казал – и така го и мислеше, и правеше: „Учен, който не може да обясни науката си и нейните първи идеи и на неспециалиста, на самия народ, не е никакъв учен, а е куха и глуха машина.“